

ЗНАЧЕННЯ РІШЕННЯ СУДУ ERGA OMNES TA INTER PARTES: ЧАСТИНА II. ПОЗОВИ IN REM TA IN PERSONAM В ПРАКТИЦІ УКРАЇНСЬКИХ СУДІВ

ERGA OMNES AND INTER PARTES EFFECT OF JUDGMENTS: PART II. ACTIONS IN REM AND IN PERSONAM IN UKRAINIAN JURISPRUDENCE

Пільков К.М., к.ю.н., суддя

Велика Палата Верховного Суду,

старший науковий співробітник відділу міжнародного приватного права та правових проблем євроінтеграції

Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака

Національної академії правових наук України

Стаття продовжує серію, присвячену дослідженню феномену поширення зобов'язуючої дії рішення суду у господарських та цивільних справах позовного провадження на сторони спору та на осіб, які сторонами не є. Автор аналізує поділ позовів на *actio in rem* та *actio in personam*, який увійшов у вітчизняну судову практику. Стаття звертає увагу на те, що українські суди почали іменувати *actio in rem* речові позови, тобто позови з вимогою про речово-правовий спосіб захисту, однак при цьому посилаються на буквальне значення *actio in rem* як позову «до речі».

Автор зауважує, що у сучасних правових системах позов *in rem* у такому специфічному буквальному значенні як позов, спрямований саме до речі як до відповідача, укорінився у практиці розв'язання морських суперечок у правових системах традиції загального права, де можливість звернутись з таким позовом ґрунтується на визнаній юридичній фікції персоніфікації речі: наділення речі, переважно морського чи іншого судна, ознаками особи, що дозволяє визнати її відповідальною за завдання шкоди і навіть за порушення договірних зобов'язань і, відповідно, визнати за можливе наділити її процесуальним статусом відповідача. Українське право юридичну фікцію такого роду не розвинуло. Отже, звертає увагу автор статті, для уникнення безпідставного поширення значення рішення суду як *res judicata* у справах за позовами стосовно майна на осіб, які не є сторонами у справі, слід або уникати ототожнення речових позовів з *actio in rem*, або чітко усвідомлювати місцеву специфіку вживання цього латинського терміну саме на позначення речових позовів і без посилання на те, що такі позови є позовами «проти речі» або позовами «до всіх». Такі позови в українській юриспруденції хоч і пред'являються на захист речового, абсолютного права, однак рішення суду за наслідками їх розгляду має значення *res judicata* лише для сторін і не має преклюзивного значення для інших осіб, які не є сторонами.

Ключові слова: обов'язковість судового рішення, законна сила рішення суду, речовий позов, фікція персоніфікації, господарський процес, цивільний процес, спосіб захисту прав, *res judicata*.

This article continues the series devoted to the study of the phenomenon of extending the binding effect of a court decision in commercial and civil action proceedings to the parties to the dispute and other persons who are not parties. The author analyses the division of claims into *actio in rem* and *actio in personam*, which has become part of the national court practice. The article highlights that Ukrainian courts have begun to utilise the term *actio in rem* as a synonym to actions regarding property, i.e. actions claiming a remedy in rem, but at the same time refer to the literal meaning of *actio in rem* as an action "against a thing".

The author notes that in modern legal systems, an *in rem* claim with this specific literal meaning of a claim directed specifically at the thing as a defendant is rooted in the practice of maritime dispute resolution in legal systems of the common law tradition. In such legal systems, the possibility of this type of actions is based on the legal fiction of personification of a thing. This fiction allows a thing, primarily a ship or other vessel, to be endowed with the characteristics of a person. This allows it to be held liable for damage and even for breach of a contractual obligation. Consequently, it can be considered as having the procedural status of a defendant. Ukrainian law has not developed a legal fiction of this nature. Accordingly, the author of the article posits that in order to preclude the unjustified extension of the *res judicata* force of a judgment in property-related actions to persons who are not parties to the case, one should either eschew identifying property-related actions with *actio in rem* or clearly comprehend the local specifics of employing this Latin term without reference to such actions being "against a thing" actions or claims "against the world". In Ukrainian law, although such claims are brought in defense of a title to a property, thus an absolute right, the judgment upon the results of their consideration has the meaning of *res judicata* only for the parties and does not have preclusive effect on other persons who are not parties.

Key words: binding effect of a judgment, fiction of personification, *actio in rem*, commercial procedure, civil procedure, remedies, *res judicata*.

Вступ. Проблема визначення кола осіб, на яких остаточно рішення у господарській або цивільній справі позовного провадження поширює обов'язкову дію, є надзвичайно актуальною. Це важливо як для забезпечення виконання рішення належними суб'єктами, виконувачами рішень судів в цілому, так і для недопущення втручання у права та інтереси осіб, які не були сторонами розглянутої справи. На важливість забезпечення засади позовного провадження у господарських та цивільних справах, відповідно до якої остаточно рішення суду має значення *res judicata* саме для сторін відповідної суперечки, автор звертає увагу у першій з публікацій цієї серії [19]. Тоді ж ми звертали увагу на проблему так званої загальнообов'язковості судового рішення, поняття, яке не знаходило підґрунтя у процесуальному законі, однак яке вплинуло на свідомість правників і сформувало ставлення до рішення суду у господарському та цивільному позовних провадженнях як до акта, який може бути обов'язковим *erga omnes*, тобто й для осіб, які не є сторонами у справі.

Ще одним поняттям, яке протягом останніх років увійшло в судову практику і може справити такий же ефект, тобто підштовхнути до думки про те, що рішення суду у позовному провадженні є обов'язковим також для не сторін, є поняття позову *in rem*. Наскільки виправданим є його запозичення і вживання у судовій практиці на позначення позову із вимогою про речово-правовий спосіб захисту, спробуємо дослідити у цій статті.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Поділу позовів на *actio in rem* та *actio in personam* присвячені праці багатьох дослідників римського права, зокрема М. Боднарука, І. Козуб, О. Підпригори. Дискусійному питанню про те, чи існує в українському праві позов *in rem*, присвячені праці О. Брильова, Є. Харитоновна.

Метою цієї статті є з'ясування доктринальних підстав впровадження у практику розгляду українськими судами господарських та цивільних справ поділу позовів на *actio in rem* та *actio in personam*, а також зосередження уваги на важливості термінологічної точності у вживанні цих понять у сучасній судовій практиці для недопущення

помилку у питанні юридичних наслідків рішень судів за результатами розгляду таких позовів для осіб, які не були сторонами у відповідній справі.

Виклад основного матеріалу. У практику Верховного Суду *actio in rem* увійшло у 2021 році з позицією, у якій суд вказав на необхідність розмежовувати «вимогу про стягнення боргу за основним зобов'язанням (*actio in personam*) та вимогу про звернення стягнення на предмет іпотеки (*actio in rem*)» [10]. Верховний Суд у 2021 році – першій половині 2024 року продублював цей висновок у 34 постановках у справах цивільної юрисдикції та 4 справах господарської станом на час написання цієї статті, його також підтримала Велика Палата [7]. Як можна було зрозуміти з цього висновку, вимога про звернення стягнення на предмет іпотеки розглядалась як один з видів позовів, які складають групу позовів *in rem*. Велика Палата в іншій справі кінця 2022 року також вжила це поняття на позначення речового позову, тобто позову, який містить вимогу речового способу захисту права власності [6]. Вживання цього поняття з посиланням на згадану позицію Великої Палати також увійшло у практику Верховного Суду (станом на час написання цієї статті маємо дві постанови колегій у господарських справах, а також постанову об'єднаної палати Касаційного господарського суду).

Дихотомію *in rem* та *in personam* Верховний Суд також використав для розмежування прав у речових і зобов'язальних правовідносинах. Так, у справах цивільної юрисдикції з посиланням на практику ЄСПЛ Верховний Суд зазначав, що майно охоплює а) права на речі (права *in rem*) і б) права вимоги (права *in personam*) [11]. Про право *in rem* як абсолютне право на річ також є згадки в українській судовій практиці. Верховний Суд згадує про нього [8], застосовуючи висновки Європейського суду з прав людини у справах, у яких йшлося про втручання у право заявника на мирне володіння майном (§ 46 рішення у справі «Борисов проти України») [4]).

Як видно, *in rem* у цих правових позиціях відіграє роль радше синоніма поняття «речовий» (речове право, позов з вимогою про речово-правовий спосіб захисту), аніж використовується із якимось окремим, глибшим значенням, зокрема тим, з яким воно використовується у правових системах загального права у конструкції *actio in rem*, про що йтиметься далі.

Окрім власне у складі поняття позовів *in rem* (*actio in rem*) формула “*in rem*” через практику ЄСПЛ стосовно застосування державами-учасницями Європейської конвенції цивільної конфіскації у цивільних провадженнях *in rem* [3], увійшла також у рішення Вищого антикорупційного суду [14, 12]. В обох справах позови про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави звернені до відповідача – особи, яка була на публічній службі. У рішенні від 13.07.2022 ВАКС навіть пояснив, в якому сенсі він розуміє “*in rem*” як «проти речі», на противагу “*in personam*” («проти особи»): «Дійсно, суддя як представник судової влади відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» має спеціальні гарантії діяльності зі здійснення правосуддя, які проявляються, зокрема, через недоторканність та імунітет судді. Однак ці гарантії мають переважно кримінально-процесуальну спрямованість, в той час як позов про визнання активів необґрунтованими та стягнення їх в дохід держави – це цивільно-процесуальний інститут. Процедура визнання активів необґрунтованими стосується майна, а не особи, відповідний позов подається *in rem* (буквально «проти речі»), а не *in personam* (буквально «проти особи»). Передбачені в чинному законодавстві наслідки для особи, активи якої визнані необґрунтованими (відповідно до ч. 2 ст. 65-1 Закону України «Про запобігання корупції» особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, стосовно якої набрало законної сили рішення суду про визнання необґрунтованими акти-

вів та їх стягнення в дохід держави, підлягає звільненню з посади в установленому законом порядку) не позбавляє відповідний цивільний позов майнового характеру» [13]. З пояснення слідує, що визначальною для ВАКС ознакою для провадження *in rem* є майновий характер позову. Хоча більшою мірою, на нашу думку, суть *in rem* пояснює інша теза ВАКС у цій справі: «як світова практика, так і національна концепція цивільної конфіскації виходить із можливості стягнення активів не лише з самої особи – суб'єкта декларування – у зв'язку з конкретним правопорушенням (відповідальність за яке має індивідуалізований характер), а з будь-якої особи, в тому числі яка відповідно до правовстановлюючих документів вважається власником набутого майна».

Переглядаючи рішення ВАКС про застосування цивільної конфіскації, Верховний Суд відзначив, що у світовій практиці сформувалися два різновиди конфіскації: проти особи (особиста конфіскація, *in personam*); проти речі (речова конфіскація, *in rem*). Верховний Суд визнав одним з традиційних критеріїв розмежування цих видів конфіскації критерій процедури вилучення майна: «конфіскація *in personam* застосовується в кримінальному судочинстві (або в тому яке кваліфікується як кримінальне), а *in rem* – в цивільному судочинстві» [9].

Власне саме ВАКС і Верховний Суд у справах про цивільну конфіскацію, застосовуючи формулу *in rem* і наводячи її переклад як «проти речі», прямо чи опосередковано спираються на вузьке, буквальне значення цього терміну, а не на широке його застосування, до якого вдається Верховний Суд в інших справах, про які йшлося вище. Далі спробуємо дослідити, чи є підстави для того, щоб вести мову про позови *in rem* в українському праві, тобто про те, чи можливий позов проти речі у буквальному значенні.

Доктринальна підстава поділу позовів на позови *in rem* та *in personam* у вітчизняній практиці виводиться з римського права, що вже закладає підґрунтя для помилок. Адже вітчизняні дослідники римського права пояснювали зміст *actio in rem* так: «*Actio in rem* (позов «до речі») та *actio in personam* (позов до певної особи). Якщо предметом спору було право на річ, то це був речовий позов (*actio in rem*), наприклад, спір про право власності, сервітутне право тощо. Порушником цього права потенційно могла бути будь-яка третя особа, оскільки в кожній з них могла виявитися спірна річ, право на яку оспорював позивач. Хто буде відповідачем за речевим позовом – невідомо, бо невідомо, хто може виявитися порушником речового права. Захист засобом речового позову називався абсолютним захистом» [18, с. 297]. Сентенцію про те, що *actio in rem*, тобто речові позови висувались «проти всіх», оскільки наперед не могло бути відомо, хто порушить речове право (абсолютне право), повторюють також І. Козуб та М. Боднарчук [16, с. 141].

Вочевидь, тут має місце логічна плутанина, ототожнення «проти будь-кого» і «проти всіх»: речовий позов пред'являється саме до будь-якої особи, яка порушує речове право особи, а не «проти всіх» (як потенційних порушників). Розуміння цієї нетотожності надзвичайно важливе для правильного розуміння того, для кого є обов'язковим рішення за речовим позовом.

У роботах інших дослідників ми цієї плутанини не побачимо, однак і більшої термінологічної чіткості теж. Дійсно, *actio in rem*, якщо відповідний дослідник не вдається до етимології поняття, а лише використовує цю категорію, не наділяється значенням позову «проти речі» або «до речі» (що більше б відповідало латинському *ad rem*). Так, Н. Майданик та П. Довгалець звертаються до *actio in rem* як до речового позову у римському праві [17, с. 64; 15, с. 162].

Варто також зауважити, що значення *actio in rem* у сучасній юриспруденції у комерційних і цивільних

суперечках також зводиться або до отожднення цієї категорії позовів з речовими позовами (без згадки про те, що результати їх розгляду мають значення *erga omnes*, тобто що рішення має значення *res judicata* для невизначеного кола осіб), або ж до специфічного буквального позову «проти речі» у системах загального права.

Саме для правових систем загального права і тих, що сформувались під впливом цієї традиції, притаманним є поділ судових рішень на рішення *in personam*, *in rem*, та рішення про статус особи. Рішення *in personam* покладає обов'язок на особу вчинити дію або утриматись від неї. Таке рішення має обов'язкове значення у сенсі встановлення *res judicata* лише стосовно залучених осіб і підлягає примусовому виконанню. Рішення *in rem* проголошує або встановлює (створює, змінює або припиняє) титул стосовно нерухомого або рухомого майна. На думку Г. Кармон, таке рішення «зобов'язує світ», адже воно не встановлює жодного особистого зобов'язання і як таке не підлягає примусовому виконанню. Це також стосується рішень *quasi in rem*, які стосуються лише окремих сторін: наприклад рішення про визнання особи спадкоємцем, яке має наслідком визнання права на певне майно. Рішення про статус особи визнає або встановлює (створює, змінює або припиняє) особистий статус, як наприклад рішення про анулювання шлюбу або про розлучення. Як і рішення *in rem*, таке рішення не підлягає примусовому виконанню [1, с. 13].

У правових системах загального права *actio in rem* у значенні саме позову «до речі» практикується морському праві. Класичним прикладом цього позову визнається розвинутий в Англії XVII століття у практиці Високого суду адміралтейства позов *in rem* до морського судна, звернення з яким дозволяло арештувати судно і таким чином змусити власника постати перед судом або ж задовольнити вимогу за рахунок цього майна.

Сучасна доктрина позову *in rem* у системах загального права також передбачає звернення з позовом безпосередньо до речі, зазвичай до судна. При цьому саме судно, а не його власник, є відповідачем, що є можливим внаслідок визнання у цих системах фікції «персоніфікації» (англ. *fiction of personification*), за якої судно наділяється юридичними ознаками особи і, як наслідок, може бути відповідачем і може бути пригнуте до відповідальності за шкоду, яку воно спричинило, або й за порушене договірне зобов'язання. Інші позови, позови *quasi in rem* у морському праві, за якими судно може бути арештоване, все ж в кінцевому наслідку мають відповідачем особу власника або іншого порушника, а арешт судна *in rem* вважається засобом змусити особу, яка виступатиме відповідачем, постати перед судом [2, с. 28–29].

Навряд чи можна стверджувати, що українське цивільне право передбачає фікцію особи (персоніфікацію) для речі, зокрема морського чи іншого судна, як вона описана вище для систем загального права. Тому видається,

що в українській практиці навряд чи присутні позови *in rem* у буквальному значенні як позови «до речі» з відповідними правовими наслідками у вигляді обов'язкової сили рішення суду для необмеженого кола осіб.

До речі вперше в українських судових рішеннях (принаймні у тих, які є у Єдиному державному реєстрі судових рішень), позов *in rem* згадується у 2007 році саме у тому значенні, яке він має у системах загального права: «Позов пред'явлений до майна – морського судна ... Судно, вказане як відповідач, є транспортним засобом і не може бути відповідачем по справі, оскільки ст. 1 та ст. 30 ЦПК України передбачає, що суди мають розглядати суперечки тільки стосовно прав, свобод та інтересів фізичних, або юридичних осіб, а позивачем та відповідачем можуть бути фізичні та юридичні особи, а також держава. Таким чином, українське законодавство не передбачає можливості пред'явлення позовів до майна (*in rem*)» [20].

Якщо ж ми отожднюємо *actio in rem* із речовим позовом, тобто позовом з вимогою про речово-правовий спосіб захисту, то слід чітко усвідомлювати, що в українському господарському та цивільному судочинстві такі позови не можуть розглядатись як «позов до всіх» із обов'язковою дією рішення суду за такими позовами для необмеженого кола осіб, тобто й тих, що не були сторонами у справі. Тому можна частково погодитись з О. Брильовим, який, досліджуючи *actio in rem*, каже, що речові позови йдуть *слідом* за річчю і заявляються до того, хто *на даний момент* володіє нею [5, с. 632]. Дійсно, речовий позов заявляється до актуального порушника, тому більш точним було б формулювання про відповідача за речовим позовом, який в даний момент порушує речове право позивача.

Висновки. Спроби судової практики спертись на римське право, зокрема й у підходах до класифікації позовів, можуть мати місце, однак з чітким розумінням засад вітчизняного матеріального права та процесу. Доктринальний поділ позовів у господарському та цивільному позовних провадженнях на *actio in rem* та *actio in personam*, може бути перенесений у практику судів з важливим застереженням: суди мають розуміти, що *actio in rem* живиться як синонімі речового позову, позову з речово-правовими способами захисту, і без згадки про те, що це позов «до речі» або позов «проти всіх», адже це вводить в оману стосовно поширення зобов'язуючої дії судового рішення на необмежене коло осіб. Рішення суду за наслідками вирішення речового позову має значення *res judicata* лише для сторін цього спору. Тому якщо, наприклад, майно за рішенням суду витребувано на користь позивача, тобто мала місце виндикація як різновиду речово-правового захисту, то це рішення не має значення *res judicata*, преклюзивного значення стосовно прав, вимог іншої особи, яка стороною цього спору не була. Якщо ця особа вважає себе дійсним власником майна, захищати своє право вона має шляхом звернення з власним позовом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Carmon H. Judgments In Personam, In Rem, and Personal Status Judgments. In: *Foreign Judgments in Israel*. Berlin: Springer, 2013. P. 13–16. DOI: 10.1007/978-3-642-32003-3_4
2. Force R. Admiralty and Maritime Law. Federal Judicial Center, 2004. 242 p. URL: <https://public.resource.org/scribd/8763552.pdf> (дата звернення: 16.06.2024).
3. Gogitidze and Others v. Georgia. European Court of Human Rights, judgment (merits and just satisfaction) of 12.05.2015. Application no. 36862/05. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-154398> (дата звернення: 16.06.2024).
4. Борисов проти України, рішення Європейського суду з прав людини від 04.03.2021, заява № 2371/11. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f57#Text (дата звернення: 16.06.2024).
5. Брильов О. А. Позов *in rem* в праві України (історичні традиції та сучасність). *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 629–632.
6. Верховний Суд, Велика Палата. Постанова від 02.11.2022. Справа № 922/3166/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107510192> (дата звернення: 16.06.2024).
7. Верховний Суд, Велика Палата. Постанова від 14.06.2023. Справа № 755/13805/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112088066> (дата звернення: 16.06.2024).
8. Верховний Суд, Касаційний адміністративний суд. Постанова від 08.07.2021. Справа № 160/674/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98187544> (дата звернення: 16.06.2024).

9. Верховний Суд, Касаційний цивільний суд. Постанова від 04.10.2023, справа № 991/2396/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114020811> (дата звернення: 16.06.2024).
10. Верховний Суд, Касаційний цивільний суд. Постанова від 18.08.2021, справа № 201/15310/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99250652> (дата звернення: 16.06.2024).
11. Верховний Суд, Касаційний цивільний суд. Постанова від 18.11.2021, справа № 752/3582/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101211452> (дата звернення: 16.06.2024).
12. Вищий антикорупційний суд. Рішення від 05.09.2022. Справа № 991/1786/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106142336> (дата звернення: 16.06.2024).
13. Вищий антикорупційний суд. Рішення від 13.07.2022. Справа № 991/366/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105252483> (дата звернення: 16.06.2024).
14. Вищий антикорупційний суд. Рішення від 13.08.2021. Справа № 991/3401/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99048069> (дата звернення: 16.06.2024).
15. Довгалець П. Довірчі відносини в римському праві, їх розвиток у сучасному законодавстві України. *Про українське право*. За ред. проф. І. Безклубого. К., 2015. Число ІХ. С. 157–164.
16. Козуб І.Г., Боднарук М.І. Основи римського цивільного права : навч. Посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т. ім. Ю. Федьковича, 2020. 488 с.
17. Майданик Н. Натуральні зобов'язання в приватному праві Стародавнього Риму. Про українське право. / За ред. проф. І. Безклубого. К., 2015. Число ІХ. С. 60–64.
18. Підпригора, О.А., Харитонов, Є.О. Римське право : підруч. К. : Юрінком Інтер, 2009. 528 с.
19. Пільков К. Значення рішення суду *erga omnes* та *inter partes*: Частина І. Загальні підходи та їх застосування на прикладі спорів про визнання торговельної марки добре відомою. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 205–210. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/46>.
20. Приморський районний суд міста Одеси. Ухвала від 11.12.2007. Справа № 2-7562/07. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/5019300> (дата звернення: 16.06.2024).